

Зарубіжний та міжнародний досвід забезпечення соціальної справедливості у суспільстві

О. ГЕРАСИМОВ,
К. МІЛОВАНОВА

ДУ НДІ соціально-трудових відносин Міністерства соціальної політики України, м. Луганськ

У статті на основі аналізу міжнародної статистичної інформації щодо забезпечення соціальної справедливості у різних країнах світу, виявлені основні тенденції, проблеми та перспективи розвитку суспільства у зазначеній царині.

В статье на основе анализа международной статистической информации по обеспечению социальной справедливости в разных странах мира выявлены основные тенденции, проблемы и перспективы развития общества в указанной сфере.

In article are identified the main problems, trends and aspects of society's development according to the analysis of international statistics on social justice assurance in different countries.

Ключові слова: соціальна справедливість, соціальна політика, соціальний діалог, бідність населення, нерівність доходів, ринок праці, зайнятість населення, рівень безробіття, оплата праці, демографічні зміни, міграція, соціальний захист, охорона здоров'я.

Постановка проблеми. Світова економічна криза 2008 р. негативно вплинула на добробут населення більшості країн світу, примусивши уряди мобілізувати всі зусилля щодо забезпечення соціальної справедливості та пом'якшення впливу кризи на найбільш вразливі верстви населення. Протягом 2008–2012 рр. чисельність осіб, віднесених до категорії бідних, суттєво збільшилася. За станом на початок 2013 р. чверть населення країн-членів Європейського Союзу (далі – ЄС) перебувала на межі бідності. Середній рівень бідності населення також збільшився в 21 країні Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР). У США він фактично знизився протягом 2008–2011 рр. лише на 0,2 відсоткових пункти¹. Така ситуація частково пояснюється змінами на ринку праці, скороченням фінансування програм соціального захисту населення, суттєвою втратою робочих місць під час кризи. Поряд з цим, ефективність соціальної політики та збільшення обсягу витрат на соціальний захист населення мали місце в окремих країнах, що призвело до позитивного впливу на зниження рівня бідності та нерівності доходів населення.

Зазначимо, що сучасна європейська соціальна модель заснована на моделі соціальної справедливості. Вона передбачає єдність дій держави і громадянського суспільства, спрямованих на задоволення основних матеріальних потреб усіх громадян, на їхню участь у житті суспільства та на посилення соціальної згуртованості.

Поширення моделі соціальної справедливості в країнах ЄС відбулося з прийняттям Радою цієї організації у січні 1974 р. першої соціальної програми дій. Утім, на той період більшість країн-членів ЄС вже запровадила цю модель соціальної політики на національному рівні. На 9-му регіональному саміті країн Європи, що відбувся у квітні 2013 р., обговорювались питання досягнення соціальної справедливості, підвищення рівня зайнятості та зростання економіки в цілому. Було зазначено, що з 2008 р. регіон Європи і Центральної Азії (ЄЦА) серйозно постраждав від економічної та фінансової кризи, яка викликала руйнівні наслідки для реальної економіки, для рівня і якості зайнятості тощо. За останніми даними, які стосуються ЄС і низки інших країн регіону, безробіття в них досягло рекордних рівнів, особливо серед молоді.

¹Зайнятість, зростання та соціальна справедливість. 9-та Європейська регіональна нарада. Осло. Норвегія. 2013р. МОП. Звіт генерального директора. – Режим доступу до статті: www.ilo.org/publns.

Зростає стурбованість з приводу того, що темпи й масштаби заходів бюджетної компенсації не лише в потерпілих від кризи країнах, але і в інших європейських державах не дозволяють належним чином вирішувати поставлені соціальні завдання, водночас створюючи ризики для стійкості фінансової системи та ускладнюючи її реформування. Скорочення державних витрат за рахунок жорсткої економії бюджетних коштів призводить до зниження рівня соціального захисту, а також якості й доступності державних послуг. Реформи на ринках праці негативно вплинули на рівень зайнятості і ослабили вплив соціальних партнерів. Постраждав і соціальний діалог, який є необхідною передумовою для колективних домовленостей, що сприяють корегуванню розподільчої політики. Це не лише зумовило мирні масові маніфестації, але й призвело до не цілком мирних спалахів та обурення певних прошарків населення. На тлі зростаючої нерівності доходів і збільшення частки працюючого бідного населення ці події створюють загрозу соціально-економічній стабільності в ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою забезпечення соціальної справедливості у сучасному суспільстві займаються такі науковці, як О. М. Алімов, О. Балакірева, В. Близнюк, А. Гриценко, Е. Лібанова, О. Макарова, Л. Черенько, Дж. Роулз, Т. Ротмунд, В. Браун, Дж. Джексон, Дж. Грейман, А. Хілебрандт, Л. Барклі та інші.

Однак, в Україні вкрай мало змістовних аналітичних досліджень відносно досвіду різних країн світу щодо забезпечення соціальної справедливості.

Зазначимо, що у статті більшість даних та аналітичної інформації використовується вперше в Україні.

Мета статті – оцінка здобутків щодо забезпечення соціальної справедливості у різних країнах світу та виявлення найбільш вагомих тенденцій в процесі пошуку соціального компромісу на ґрунті аналізу міжнародної статистичної інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для розробки та реалізації стратегії економічного зростання, стимулювання створення робочих місць, зниження розривів у доходах та добробуті, вирішальне значення відіграє участь суб'єктів реальної економіки в соціальному діалозі з питань економічної та соціальної політики. Це ключ до досягнення конструктивних домовленостей, які дозво-

лять швидко й рішуче вносити належні макроекономічні корективи. Соціальний діалог дозволяє вдосконалювати наповнення заходів соціальної політики, сприяє їхній дієвій реалізації та поліпшує їх результати.

Соціальний діалог – це свого роду «заставне забезпечення» суб'єктів реальної економіки, яке сприяє відновленню економіки за допомогою розширення зайнятості, стимулювання впровадження інновацій та інвестицій.

За даними Міжнародної організації праці (далі – МОП), у багатьох країнах відбувається скорочення чисельності членів профспілок, в основному, в результаті реалізації державної політики та численних змін у сфері зайнятості. Проте, авторитет профспілок залишається високим. Так у 26 розвинутих країнах у 2007 р. частка членів профспілок у середньому становила 30,7% всіх зайнятих осіб (у 2000 р. – 34,0%). Ця цифра коливалась від 8,0% у Франції до 75,0% у Швеції, а середнє значення по ЄС складало 23,0%. Однак, в середньому, сфера охоплення колективних переговорів була набагато ширше – 62,0% у 2007р.²

Проведений аналіз свідчить про те, що протягом останніх трьох десятиліть нерівність доходів і заробітної плати різних верств населення різко зросла у більшості країн ОЕСР. Хоча суттєві відмінності між країнами зберігаються, в більшості випадків доходи заможних громадян збільшилися набагато швидше, ніж доходи малозабезпечених верств населення. Крім того, в країнах з традиційно низьким рівнем нерівності доходів населення (країни Центральної та Північної Європи) цей рівень істотно підвищився після 2000 р., хоча як і раніше залишається нижче середнього по ОЕСР. Водночас, в окремих країнах з традиційно високим рівнем нерівності доходів населення (Греція і Туреччина), рівень нерівності знизився протягом останніх років.

У всьому світі 80,0% населення одержує лише 30,0% світових багатств. У період з 1990 по 2007 рр. 20,0% населення планети, з найбіднішого квінтіля, збільшило свою частку в загальному обсязі доходів з 1,5% до 2,0%. У період з 1976 по 2007 рр. частка доходів 0,1% найбагатших людей в Сполучених Штатах Америки зросла більш ніж у чотири рази з 2,3% до 12,6%. Згідно з даними EU-SILC (European Union Survey on Income and Living Conditions), у період 2008–2011 рр. коефіцієнт Джині для ЄС-27³ знизився на 0,1 пункту, хоча для ЕА (Територія Євро)-17 він збільшився на 0,3 пункту. Але коефіцієнт Джині

²Нова ера соціальної справедливості. Звіт Генерального директору Міжнародного бюро праці. 100-та сесія МОП, 2011р. Режим доступу до статті: www.ilo.org/publns

³ЄС-27: Бельгія, Болгарія, Чехія, Данія, Німеччина, Естонія, Ірландія, Греція, Іспанія, Франція, Хорватія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Угорщина, Мальта, Нідерланди, Австрія, Польща, Португалія, Словенія, Словаччина, Фінляндія, Швеція, Норвегія, Велика Британія.

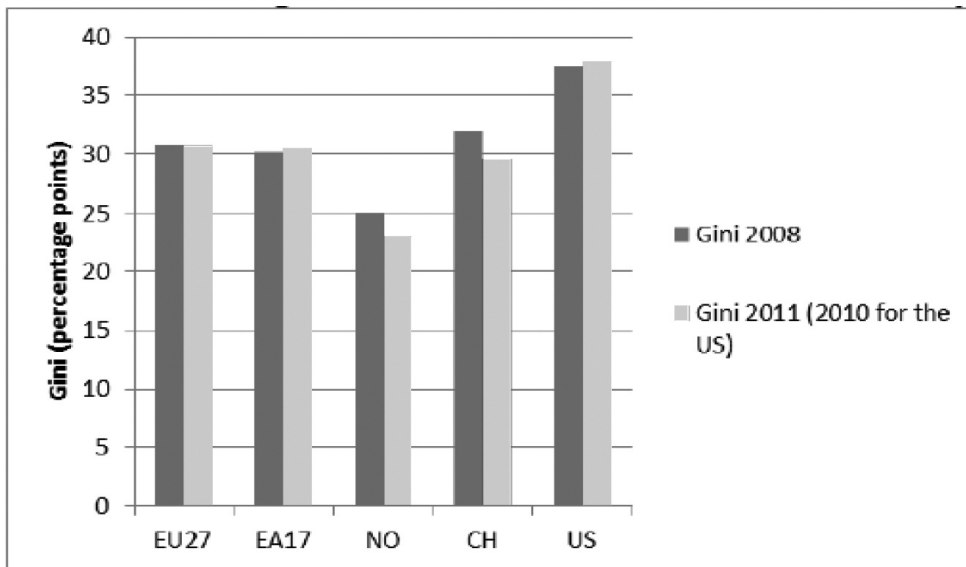

Рис. 1. Коефіцієнт Джині 2007, 2011 ЄС-27, ЕА-17, Норвегії, Китаю та США (у відсотках)⁴.

надає лише часткове уявлення про нерівність доходів населення.

Значна різниця в коефіцієнті Джині спостерігається між різними державами-членами ЄС. Його зменшення протягом 2008–2011 рр. майже на 2 відсоткових пункти спостерігалось в Румунії, Латвії та Нідерландах, а підвищення майже на 2,7 в.п. – в Данії та Іспанії. Середній рівень бідності населення за цей період також збільшився в 21 країні ОЕСР.

Слід зазначити, що ефективність соціальної політики та збільшення обсягу фінансування соціального захисту населення в деяких країнах мали позитивний вплив на зниження рівня бідності та нерівності доходів населення. За оцінками Європейської комісії у 2011 р. завдяки вдалій соціальній політиці, зокрема надання грошової допомоги, коефіцієнт Джині зменшився на третину (Угорщина, Данія, Ірландія).

Розмір витрат на соціальний захист безпосередньо впливає на боротьбу з нерівністю і бідністю. Заходи жорсткої економії, вжиті країнами з метою обмеження швидко зростаючого дефіциту державного бюджету, також впливають на рівень бідності та нерівності доходів. Згідно з даними EUROMOD, негативні наслідки такої економії спостерігались в Греції та Португалії.

Як зазначалося вище, протягом 2008–2012 рр. у країнах-членах ЄС чисельність осіб ЄС, що опинилися на межі бідності, суттєво збільшилася. За станом на 2012 р. 25,1% населення ЄС перебували на межі бідності (див. табл. 1).

Дослідження європейських науковців показують, що жінки частіше потрапляють до групи ризику бідності. Це пов'язано, перш за все, з економічною кризою, погіршенням умов ринку праці, а також зменшенням кількості відпрацьованих років для отримання пенсії, так як жінки знаходились у відпустці з догляду за дітьми. Спостерігається негативна тенденція підвищення ризику бідності дітей (збільшення на 0,9 в.п. за 2008–2011 рр. для населення в цілому – 0,7 в.п.). Дитяча бідність зросла у 18 країнах-членах ЄС, серед яких Ірландія, Угорщина, Литва та Болгарія.

Рівень бідності та соціальної ізоляції працюючого населення також суттєво зріс. У ЄС майже 46,5 млн. осіб віком 18–64 роки мають менше ніж 60,0% середнього доходу за країнами ЄС-28; а 26 млн. не можуть собі дозволити найнеобхідніше для гідного життя.

Більша частка бідного працюючого населення припадає на країни, що найбільш постраждали від кризи 2008 р. (Ірландія, Іспанія, Греція, країни Балтії).

Забезпечення гідним житлом є одним з основних чинників, добробуту населення. Житлова політика країн ЄС надає малозабезпеченим родинам місце проживання, навіть коли на це не вистачає ресурсів. Водночас, за даними SILC, в країнах ЄС-12 багато власників живуть в квартирах, що вимагають термінової реконструкції. Для значної частини населення ЄС витрати на утримання будинків, квартир (ремонт, будівництво, оренду) складають близько 40,0% доходів, що суттєво знижує здатність власників адекватно вирішувати цю проблему.

⁴Зайнятість, зростання та соціальна справедливість. 9-та Європейська регіональна нарада. Осло. Норвегія. 2013 р. МОП. Звіт генерального директора. Режим доступу до статті: www.ilo.org/publns

Таблиця 1

Частка осіб, що перебували на межі бідності (у відсотках до загальної чисельності населення у країнах ЄС та в окремих країнах Європи)⁵.

	2008	2009	2010	2011	2012
1	2	3	4	5	6
Європейський Союз (27 країн)	:	:	23,7	24,3	25,1
Територія Євро (17 країн)	21,4	21,2	21,6	22,7	23,3
Бельгія	20,8	20,2	20,8	21,0	:
Болгарія	44,8	46,2	49,2	49,1	49,3
Чехія	15,3	14,0	14,4	15,3	15,4
Данія	16,3	17,6	18,3	18,9	19,0
Німеччина	20,1	20,0	19,7	19,9	19,6
Естонія	21,8	23,4	21,7	23,1	23,4
Ірландія	23,7	25,7	27,3	29,4	:
Греція	28,1	27,6	27,7	31,0	34,6
Іспанія	24,5	24,5	26,7	27,7	28,2
Франція	18,6	18,5	19,2	19,3	19,1
Хорватія	:	:	30,7	32,3	32,3
Італія	25,3	24,7	24,5	28,2	30,4
Кіпр	23,3	23,5	24,6	24,6	27,1
Латвія	33,8	37,4	38,1	40,4	36,6
Литва	27,6	29,5	33,4	33,1	32,5
Люксембург	15,5	17,8	17,1	16,8	18,4
Угорщина	28,2	29,6	29,9	31,0	32,4
Мальта	19,6	20,2	20,3	21,4	22,2
Нідерланди	14,9	15,1	15,1	15,7	15,0
Австрія	18,6	17,0	16,6	16,9	:
Польща	30,5	27,8	27,8	27,2	26,7
Португалія	26,0	24,9	25,3	24,4	25,3
Румунія	44,2	43,1	41,4	40,3	41,7
Словенія	18,5	17,1	18,3	19,3	19,6
Словаччина	20,6	19,6	20,6	20,6	20,5
Фінляндія	17,4	16,9	16,9	17,9	17,2
Швеція	14,9	15,9	15,0	16,1	18,2
Велика Британія	23,2	22,0	23,2	22,7	:
Ісландія	11,8	11,6	13,7	13,7	12,7
Норвегія	15,0	15,2	14,9	14,5	13,8
Швейцарія	18,6	17,2	17,2	17,2	:

Протягом 2010–2011 рр. вартість житла зросла у 8 країнах ЄС (в Греції на 6,0%, в Болгарії та Португалії на 3,1%).

Згідно з даними FEANTSA (Європейська федерація національних організацій), збільшується чисель-

ність безпритульних в ЄС, особливо в Іспанії та Греції. Дані свідчать про те, що більшість безпритульних – це білі, середнього віку чоловіки, що мають проблеми зі здоров'ям або зловживанням алкоголю (або інших речовин). Все частіше до категорії безпритуль-

⁵Європейська соціальна статистика. Збірник Євростату – редакція 2013. Режим доступу до статті: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/publication?p_product_code=KS-FP-13-001

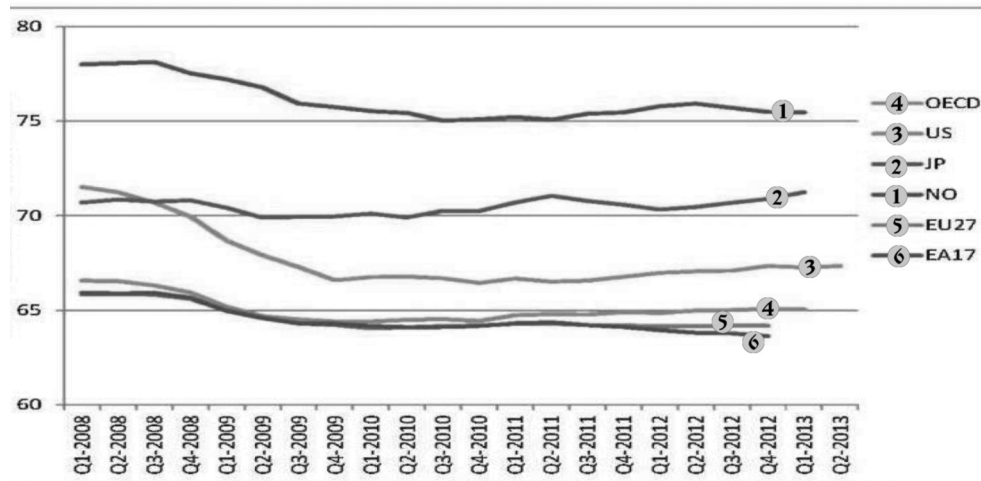

Рис. 2. Рівень зайнятості в ОЕСР, США, Японії, Норвегії, ЄС-27 та Території євро-17 (у % до загальної чисельності працездатного населення 15–64 років)⁶.

них потрапляють мешканці сільської місцевості (Швеція), мігранти (Ірландія, Швеція, Велика Британія), безробітні (Іспанія, Італія, Нідерланди, Франція, Фінляндія).

Серед інших чинників підвищення чисельності безпритульних називають: іпотечну кризу та високу плату за комунальні послуги або оренду житла. За досліджуваній період зросла чисельність випадків примусового виселення через заборгованість (Іспанія, Греція, Франція, Угорщина). У той час, коли в багатьох країнах ЄС ресурсів для зменшення чисельності безпритульних не вистачає, все більше держав-членів приймають національні (наприклад, у Данії, Фінляндії, Франції, Ірландії, Португалії, Швеції) або регіональні (наприклад, Німеччина, Іспанія, Велика Британія) плани подолання безпритульності, іноді з акцентом на великих містах, як у Нідерландах.

Додаткове занепокоєння в Європі викликає і якість наявних робочих місць. У менш розвинених регіонах левова частка зайнятих наймається на умовах прихованої та неформальної зайнятості. Останнім часом також відзначається зростання частки нестандартних форм зайнятості та чисельності тимчасових працівників і осіб, зайнятих на умовах неповного робочого часу, які погоджуються з цими умовами вимушено. У цілому, ці робочі місця, як правило, нижчої якості, з нижчою заробітною платою і слабкішим захистом, ніж у постійних працівників, зайнятих на умовах повного робочого часу. Замість того, щоб бути сходинкою на шляху до стабільної та добре оплачуваної роботи, тимчасове працевлаштування в окремих краї-

нах, як правило, зберігається, хоча в інших – чисельність працівників, що переходять з тимчасового на постійне місце роботи, підвищилася. Причини сегментації ринку праці, що зберігаються, в першій групі країн, очевидно, пов'язані з помилковими політичними рішеннями, слабким законодавством щодо захисту зайнятості тимчасових працівників, недостатнім їхнім охопленням колективними угодами⁷.

Криза 2008 р. мала істотний негативний вплив на ринки праці у всьому світі. Рівень глобального безробіття сягнув максимуму в 2009 р. (6,2%), але потім знизився протягом 2010 і 2011 рр. до 5,9%. Тим не менш, у 2012 р. рівень глобального безробіття збільшився знову. У період після кризи показники ринку праці в країнах ЄС в середньому гірші, ніж в інших розвинутих країнах.

Рівень зайнятості в ЄС у період з 2008 по 2013 р. був нижчим, ніж у середньому по ОЕСР, у той час як рівень безробіття був вищим. У 2013 р. за прогнозами світових фахівців рівень безробіття сягне історичного максимуму в 26,5 млн. (11,0%).

Протягом останніх трьох років лише п'ята частина країн регіону скоротили рівні безробіття більш ніж на 1 в.п. (рис. 2). Особливо проблематична ситуація склалась в країнах Єврозони: починаючи з 2010 р. рівень безробіття збільшився в 10-ти з 17 країн Єврозони. У деяких випадках рівні безробіття в країнах, які вжили заходи жорсткої економії, досягли історичних максимумів, зокрема, в Іспанії (25,8%), Греції (25,1%), Португалії (15,7%) і Ірландії (15,1%). На відміну від них, країни Балтії, Туреччина, Бельгія,

⁶Зайнятість, зростання та соціальна справедливість. 9-та Європейська регіональна нарада. Осло. Норвегія. 2013 р. МОП. Звіт генерального директора. Режим доступу до статті: www.ilo.org/publns

⁷Зайнятість та соціальна ситуація в ЄС. Квартальний звіт Європейської комісії, вересень 2013. Режим доступу до статті: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=113&langId=en>

Таблиця 2

**Рівень безробіття в країнах ЄС
(у відсотках до загальної чисельності економічно активного населення)⁸.**

	2008	2009	2010	2011	2012
1	2	3	4	5	6
Європейський Союз (27 країн)	7,1	9,0	9,7	9,7	10,5
Територія Євро (17 країн)	7,6	9,6	10,1	10,1	11,4
Бельгія	7,0	7,9	8,3	7,2	7,6
Болгарія	5,6	6,8	10,3	11,3	12,3
Чехія	4,4	6,7	7,3	6,7	7,0
Данія	3,5	6,0	7,5	7,6	7,5
Німеччина	7,5	7,8	7,1	5,9	5,5
Естонія	5,5	13,8	16,9	12,5	10,2
Ірландія	6,4	12,0	13,9	14,7	14,7
Греція	7,7	9,5	12,6	17,7	24,3
Іспанія	11,3	18,0	20,1	21,7	25,0
Франція	7,8	9,5	9,7	9,6	10,2
Італія	6,7	7,8	8,4	8,4	10,7
Кіпр	3,7	5,4	6,3	7,9	11,9
Латвія	7,7	17,5	19,5	16,2	15,0
Литва	5,3	13,6	18,0	15,4	13,4
Люксембург	4,9	5,1	4,6	4,8	5,1
Угорщина	7,8	10,0	11,2	10,9	10,9
Мальта	6,0	6,9	6,9	6,5	6,4
Нідерланди	3,1	3,7	4,5	4,4	5,3
Австрія	3,8	4,8	4,4	4,2	4,3
Польща	7,1	8,1	9,7	9,7	10,1
Португалія	8,5	10,6	12,0	12,9	15,9
Румунія	5,8	6,9	7,3	7,4	7,0

Російська Федерація, Республіка Молдова та Німеччина зуміли значно знизити рівні безробіття. Безробіття в Латвії та Литві залишається досить високим (16,0% і 13,0% відповідно) (див. табл. 2).

У кінці 2012 р. рівень довготривалого безробіття сягнув небувало високого рівня, а саме чисельність осіб, які були безробітними тривалий час, становила 11,6 млн. в ЄС, що, у свою чергу, становить майже 5,0% економічно активного населення. Тенденція стабілізувалася тільки під час недовгого відновлення у 2010 р., і з того часу продовжує збільшуватись. З 2008 р. чисельність осіб, які були безробітними тривалий час, подвоїлася в ЄС-27 та в Євро-17.

Найбільш негативно криза 2008 р. вплинула як на постійно працюючих, так і на тимчасових працівників. Усе більше роботодавців стали відмовлятися від

постійних контрактів на користь короткострокових. За 2012 р. темпи зростання чисельності постійно працюючих становили лише +0,1%. У 2012 р. частка тимчасових працівників була найвищою в Польщі, Іспанії, Португалії, Нідерландах та Словенії, найнижчою в Румунії, Естонії, Болгарії та Латвії. Більшість з тимчасово працюючих (майже 60,0%) в ЄС не можуть знайти постійну роботу. Так в Іспанії та Португалії майже 90,0% працюючих за тимчасовими контрактами роблять це вимушено.

Протягом останніх п'яти років у країнах ЄС спостерігається стійка тенденція до зростання чисельності осіб, що працюють неповний робочий день (+6,4% з 2008 по 2012 рр.). У 2012 р. частка осіб, що працювали неповний робочий день, була найвищою у Нідерландах (49,2%), Великої Британії, Німеччині,

⁸Європейська соціальна статистика. Збірник Євростату – редакція 2013. Режим доступу до статті: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/publication?p_product_code=KS-FP-13-001

Швеції, Австрії, Данії та Бельгії (близько 25,0%), найнижчою – в Болгарії, Словаччині, Чехії та Хорватії (близько 5,0% або нижче).

Молоді люди несуть на своїх плечах основний тягар кризи у сфері зайнятості, що створює реальний ризик появи втраченого покоління. Із трьох вікових груп (молодих, зрілих та літніх працівників) найбільш високий рівень безробіття спостерігається серед молоді. Він перевищує 20,0% у двох третинах країн ЄЦА і сягає рівня понад 50,0% у таких країнах, як Греція, Іспанія і Македонія. Заходи щодо боротьби з кризою зайнятості молоді, як правило, стосуються пропозиції (наприклад, можливостей розвитку професійних навичок і підвищення кваліфікації) і рідше вживаються заходи, спрямовані на попит з метою стимулювання роботодавців щодо працевлаштування молоді.

Рівень безробіття молоді варіюється від 8,1% для Німеччини до 56,5% для Іспанії (за станом на листопад 2012 р.), 57,6% для Греції (вересень 2012 р.) та 54,8% для колишньої югославської Республіки Македонія. Дві третини з 35 країн регіону ЄЦА демонструють рівень безробіття серед молоді вище 20,0%. Під час кризи різке зростання рівня безробіття серед молоді спостерігалось також в Іспанії, Греції та Хорватії. Тривале зростання безробіття серед молоді призвело до загострення довготривалого безробіття: у другому кварталі 2012 р. близько третини (32,6%) чисельності всіх безробітних молодих людей в ЄС перебували без роботи протягом більше 12 місяців. Однак у Болгарії, Греції, Ірландії, Італії та Словаччині на кінець третього кварталу 2012 р. цей показник перевищив 45,0%. Рівень безробіття різко збільшився серед всіх молодих людей, незалежно від рівня їхньої освіти. Зазвичай рівень безробіття нижче серед осіб з високим рівнем освіти (за даними за другий квартал 2012 р. він склав 16,6% серед молодих людей з університетською освітою, 19,2% – для молодих людей із професійною освітою та 30,7% – серед низькокваліфікованої молоді), однак у третьому кварталі 2012 р. відбулось зростання рівня безробіття серед найбільш освічених молодих людей (Греція – 53,2% серед молоді з вищою освітою, Португалія – 42,8%, Іспанія – 39,5% і Кіпр – 31,8%).

Поширеність нестандартних форм зайнятості серед молоді дуже висока: у 2011 р. в ЄС близько 42,5% усіх молодих працівників були зайняті на тимчасових робочих місцях (що в три рази вище, ніж в цілому для працездатного населення), при цьому третина з них – всупереч власному бажанню. Наприклад, у Словенії

троє з чотирьох молодих людей працюють за тимчасовим трудовим договором. Крім того, у 2011 р. 29,7% молодих людей працювали на умовах неповного робочого часу. У деяких випадках це результат добровільного вибору, за якого роботу можна поєднувати з навчанням або родинними обов'язками, однак частка тих, хто зайнятий на умовах неповного робочого часу не з власної волі, за час кризи збільшилася на 5 в.п. Найбільш помітне зростання частки частково зайнятих молодих працівників – на 20 в.п. з 2007 р. спостерігалось в Ірландії. Це зростання свідчить про прагнення до такої форми зайнятості серед студентів, а також про спроби з боку роботодавців заощадити під час кризи на трудових витратах. Нещодавно проведений аналіз показав, що в ЄС частка молодих працівників, зайнятих у неформальній економіці, складає близько 17,0% проти 7,0% для працівників основного працездатного віку (від 25 до 54 років). Аналіз неформальної зайнятості молоді, яка проживає у восьми країнах Східної Європи та Кавказу, показав, що у 2009 р. у неформальній економіці була зайнята одна третина всієї працевлаштованої молоді⁹.

За останнє десятиліття взаємозв'язок між продуктивністю праці та заробітною платою суттєво послабився в усьому світі. Продуктивність праці випереджає зростання заробітної плати в багатьох країнах. У розвинутих країнах продуктивність праці зросла за останнє десятиліття на 10,3%, випередивши темпи зростання заробітної плати майже вдвічі (див. рис. 3). За оцінками МОП, ця тенденція переважає в 16 з 21 обстеженої країни, що розвивається, і країн з ринком, що формується.

У країнах ЄС-15¹⁰ явище стримування зростання заробітної плати, яке було особливістю процесу регулювання заробітної плати в період економічного зростання, продовжувалося і під час кризи. У Греції, Ірландії, Італії, Португалії, Іспанії та Великій Британії реальна заробітна плата знизилася. Це також спостерігалось у Чеській Республіці, Угорщині та Ізраїлі. На відміну від цього деяким країнам вдалося досягти стабільних темпів зростання реальної заробітної плати, зокрема Норвегії, Польщі, Словенії та Швеції, де позитивне зростання реальної заробітної плати зареєстровано як до початку, так і в період рецесії. Криза посилила довгострокові тенденції низької оплати праці та бідності в регіоні. У 2011 р., за даними Євростату, 18,6 млн. осіб ЄС -27¹¹ отримували мінімальну заробітну плату.

⁹Нова ера соціальної справедливості. Звіт Генерального директору Міжнародного бюро праці. 100-та сесія МОП, 2011р. Режим доступу до статті: www.ilo.org/publns

¹⁰Австрія, Бельгія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Ірландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Іспанія, Швеція, Сполучене Королівство.

¹¹Австрія, Бельгія, Болгарія, Кіпр, Чеська Республіка, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція та Велика Британія.

Щодо номінальної заробітної праці спостерігається така тенденція: в країнах з високим рівнем безробіття номінальна заробітна плата знизилася (Греція (-4,2%), Португалія (-2,7%), Іспанія (-0,5%) та Словенія (-0,4%), а в країнах з низьким рівнем безробіття вона зросла (Німеччина (2,5%), Австрія (3,0%), Фінляндія (3,1%) Литва (13,2%), Польща (6,9%), Естонія (6,6%), Румунія (5,7%), Латвія (5,7%), Данія (1,1%), Чехія (1,6%).

Зберігається нерівність в оплаті праці між жінками та чоловіками. У період 2008 – 2009 рр. жінки в середньому заробляли на 22,9% менше, ніж чоловіки. Слід зазначити, що цей розрив став меншим порівняно з 1995 р. (26,2%). Позитивна тенденція спостерігається в 39 з 48 обстежених країн. Жінки виконують непропорційно більший обсяг неоплачуваної роботи і, як правило, проводять на роботі менше часу, ніж чоловіки. При цьому навіть за погодинної оплати праці жінки в країнах ЄС заробляють в середньому на 17,1% менше чоловіків.

Згідно з прогнозами, демографічні зміни призведуть в майбутні десятиліття до пікових значень чисельності старіючого населення. Відповідно на такі зміни вважають концепцію «активного старіння». Вона включає політику, що дозволяє літнім працівникам залишатися на ринку праці і сприяє реінтеграції працівників, що вийшли з нього. Незважаючи на те, що рівень безробіття серед літніх працівників нижчий, ніж в інших вікових групах, серйозною проблемою є повторне працевлаштування. Літні працівники поширено стикаються з низкою стереотипів, пов'язаних з продуктивністю їхньої праці та спроможністю до адаптації, що може змусити їх передчасно покинути ринок праці.

Національні системи соціального захисту в регіоні ЄЦА зазнають дедалі зростаючого навантаження в силу демографічних змін і заходів бюджетної консолідації. Якщо з 2008 по 2009 рр. у рамках пакетів заходів матеріального стимулювання багато країн, постраждалих від кризи, підвищили соціальні виплати, зокрема збільшили розміри і продовжили терміни виплати допомоги на випадок безробіття, розширили види соціальної допомоги та індексацією допомог і пенсій, то в подальші роки суми виплат на підтримку доходів населення були зменшені у рамках заходів бюджетної консолідації. Як наслідок, особи, залежні від соціальних виплат, тобто пенсіонери й одержувачі допомоги на випадок безробіття і соціальної допомоги, беруть непомірну для себе участь у подоланні бюджетних наслідків кризи.

Старіння населення створює додаткові проблеми для систем соціального захисту, яким необхідно буде

адаптуватися для збереження своєї фінансової стійкості в довгостроковій перспективі, продовжуючи при цьому виплачувати соціальну допомогу в достатньому обсязі.

У нещодавній доповіді ЄС документально доведено те, що якщо не проводити реформ і не здійснювати перетворень у сфері ринку праці, а також не змінити поведінки відносно виходу на пенсію, витрати на пенсійне забезпечення як частка від ВВП у країнах ЄС-27 будуть зростати, в середньому, на 8,5 в.п. у наступні 50 років, винятково внаслідок демографічних чинників¹². Проте, коли здійснюються належні реформи, що поєднують елементи більш пізнього виходу на пенсію та активної політики у сфері старіння населення з окремими скороченнями коефіцієнтів заміщення, то втрати в коефіцієнті (ставка) заміщення можуть, таким чином, бути компенсованими різними передбаченими законом або добровільними приватними пенсійними системами, хоча не для найбільш вразливих верств населення.

Різниця між установленим законом пенсійним віком і фактичним віком виходу на пенсію (коли люди реально виходять на пенсію) іноді дуже значна. У більшості країн ЄЦА встановлений законом пенсійний вік вищий, ніж фактичний вік виходу на пенсію: наприклад, у Німеччині середня різниця становить 3,1 року для чоловіків (встановлений законом вік – 65,0 років, а фактичний – 61,9 років) і 3,6 року для жінок (65,0 проти 61,4); у Люксембурзі він становить 7,0 років для чоловіків (65,0 проти 58,0) і 6,4 року для жінок (65,0 проти 58,6). Проте в деяких країнах спостерігається протилежна картина: наприклад, у Туреччині законодавчо встановлений вік виходу на пенсію нижчий, ніж фактичний вік на 3,5 року для чоловіків (60,0 проти 63,5) і на 12,4 року для жінок (58,0 проти 70,4) (усі дані запозичені з бази даних ОЕСР).

Економічна криза 2008 р. та її наслідки вплинули і на міграційні потоки в ЄС за трьома напрямками: в межах ЄС, з третіх країн до ЄС та з ЄС до третіх країн. У цілому спостерігається зниження міграційних потоків (-3,7%) з третіх країн до ЄС (2010 р. – 1,78 млн., 2011р. – 1,72 млн.). У 2011 р. зареєстровано: у Великій Британії 362,9 тис. осіб, Іспанії – 299,0 тис. осіб, Італії – 257,0 тис. осіб, Німеччині – 211,4 тис. осіб, Франції – 152,0 тис. осіб відповідно. На ці п'ять держав припадає майже три чверті (74,8%) всіх мігрантів, що приїжджають із-за меж ЄС.

Скорочення чисельності економічних мігрантів підтверджується даними Євростату. Так, у 2008 р. було видано 750 тис. дозволів на працевлаштування, у 2012 р. – лише 378 тис. У цілому сальдо міграції залишається позитивним для більшості держав-членів

¹²Соціальна Європа. Сьогодні та у майбутньому. Річний звіт комітету з соціального захисту Європейської комісії. Лютий 2013. Режим доступу до статті: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=327>

ЄС. Починаючи з 2008 р. збільшилися потоки емігрантів з країн-членів ЄС до інших держав. За даними Євростату потік емігрантів у 2011 р. порівняно з 2010 р. зріс на 14,0%. Більша частка (майже 90,0%) мігрантів з країн ЄС припадає на Іспанію, Велику Британію, Францію, Ірландію, Португалію та Чеську Республіку. Емігранти виїжджають до США, Канади, Австралії та Латинської Америки¹³.

Сьогодні в найбільш розвинутих країнах Західної Європи (Франції, Німеччині, Італії та ін.) завдяки багаторічній боротьбі громадських організацій і рухів, насамперед профспілок, як найбільш масових і соціально активних об'єднань, існує досить ефективна система соціального захисту. За весь повоєнний період завдяки діалогу влади й суспільства в цих країнах не допустили великого розриву між доходами найбільш багатих і найбільш бідних громадян. Сформована соціальна справедливість в європейських країнах, поза всякими сумнівами, є результатом досягнень масових організацій і громадянського суспільства в цілому, а також поміркованим компромісом з боку підприємців і держави.

Відповідно до звіту Європейської комісії, представленому в 1995 р., у країнах ЄС домінують чотири основні моделі: континентальна, англосаксонська, скандинавська й південно-європейська.

Соціальна політика країн ЄС у широкому її контексті (що включає витрати на розвиток людського капіталу) є найважливішим чинником, що зумовлює одну з головних характеристик сучасного європейського суспільства – низький ступінь диференціації доходів, помітний рівень соціальної рівності.

Особливістю європейської соціальної політики є активна й масштабна участь держави в процесах відтворення, високі податки й соціальні внески, за рахунок яких відбувається формування соціального бюджету.

Обсяг державних витрат на соціальний захист в ЄС є вкрай високим порівняно з іншими країнами світу. За розрахунками Європейської комісії обсяг фінансування соціального захисту в ЄС у 2005 р. склав у середньому майже 25,0% ВВП, тоді як у країнах ОЕСР3 – 19,0%, в США – 16,0%. Загальний обсяг державних та приватних витрат на соціальний захист у 2005 р. в ЄС склав 28,0% ВВП, у країнах ОЕСР – 24,0%, у США – 26,0%. Однак обсяг витрат на соціальний захист в країнах-членах ЄС у 2005 р. коливався від 30,0% ВВП у Франції та Швеції до близько 13,0% у Латвії та Литві.

У 2010 р., у ЄС-27 середнє значення загальних видатків на соціальний захист становило 29,4% (від

17,1% в Болгарії та Естонії до 33,8% у Франції). У порівнянні із 2009 р., у ЄС-27 обсяг витрат на соціальний захист скоротився на 0,8%. Тринадцять держав-членів скоротили свої витрати. Найбільше зниження спостерігалось в Литві (-10,0%). Прогнозується, що такі країни як Ірландія, Латвія, Литва, Угорщина, Мальта, Румунія та Словаччина, продовжать зменшувати обсяг витрат на соціальний захист. Натомість очікується, що Бельгія, Франція та Люксембург, навпаки, підвищать обсяг таких витрат.

Країнами-членами ЄС були вжиті заходи щодо підвищення доступності медичних послуг. Так, Латвія суттєво розширила систему компенсації для осіб з низьким рівнем доходів, а Естонія, навпаки, скасувала для них доплати. У Німеччині надається компенсація фізичним особам, розмір страхових внесків яких перевищує 2,0% від їхнього доходу. У Данії, Швеції, Італії та на Кіпрі було організовано центри медичної допомоги в бідних кварталах. Хорватія реалізує «Національні листи очікування», для зниження черг у лікарнях та перенаправлення пацієнтів до сусідніх закладів. У медичних закладах Болгарії забезпечено цілодобове надання первинної медичної допомоги в лікарнях та створення мобільних пунктів надання допомоги.

Висновки. Головним питанням досягнення соціальної справедливості країни-члени ЄС визнають зниження рівня безробіття. Так, країнами ЄС, згідно зі Стратегією 2020 заплановано вжити наступних заходів щодо стимулювання підвищення рівня зайнятості¹⁴:

- зростання ролі податково-бюджетної політики в підвищенні внутрішнього попиту та зниження нерівності;
- переорієнтація експорту в регіоні;
- податкові стимули для приватних інвестицій;
- боротьба із довготривалим безробіттям;
- інноваційні державні інвестиції, що стимулюватимуть створення робочих місць.

Національні системи соціального захисту в країнах-членах ЄС зазнають все більшого тиску з боку демографічних змін, а економічна криза тільки погіршила ситуацію. Реформування систем необхідне, проте важливим залишається збереження принципу солідарності між поколіннями, забезпечення належного захисту від ризиків, пов'язаних із безробіттям, проблемами зі здоров'ям, у тому числі з виробничим травматизмом і професійними захворюваннями, бідністю, а також забезпечення захисту осіб похилого віку. Усі ці принципи вкрай важливі для створення справедливого і згуртованого суспільства.

¹³Європейська соціальна статистика. Збірник Євростату – редакція 2013. Режим доступу до статті: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/publication?p_product_code=KS-FP-13-001

¹⁴Зайнятість та соціальна ситуація в ЄС. Квартальний звіт Європейської комісії, вересень 2013. – Режим доступу до статті: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=113&langId=en>.